

Bernadetta Nitschke-Szram

[ORCID: 0000-0001-6286-9447]

Struktury administracyjne odpowiedzialne za realizację polityki wobec Polonii w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej

Abstrakt. Kluczową rolę w kreowaniu polityki wobec Polonii odgrywał Wydział Zagraniczny Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Funkcję wykonawczą pełnił Departament Konsularny Ministerstwa Spraw Zagranicznych, który sprawował bezpośredni nadzór nad Towarzystwem Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”. Powstało ono 17 maja 1955 r. i za jego podstawowy cel uznano firmowanie polityki wobec Polonii. Od samego początku znalazło się ono pod nadzorem Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego. Pierwszym prezesem Towarzystwa został wicemarszałek Sejmu profesor Stanisław Kulczyński. Towarzystwo „Polonia” docierało do szerokich rzesz Polonii poprzez aktywność o charakterze kulturalno-oświatowym. Tym samym na pierwszy plan wysunęła się działalność wydawnicza. Wspierano również szkolnictwo polonijne, starając się dotrzeć do jak najszerszych rzesz młodzieży. Stopniowo wprowadzano też nowoczesne formy propagandy wizualnej. Pojawiły się, adresowane do Polonii: produkcje filmowe, audycje radiowe i wystawy. W ten sposób kreowano obraz ówczesnej Polski.

Słowa kluczowe: Wydział Zagraniczny Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Departament Konsularny Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Towarzystwo Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”, Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego, działalność wydawnicza, szkolnictwo polonijne, Festiwal Polonijnych Zespołów Artystycznych

Dzieje polskiej emigracji po II wojnie światowej do 1990 r. były jednym z najmniej znanych wątków historii Polski drugiej połowy XX w. Dokonany przez Aliantów podział stref wpływów w Europie sprawił, że Polska została całkowicie podporządkowana ZSRR. W wyniku II wojny światowej Polskę opuściło ponad pięć milionów osób. Duża część z nich powróciła jednak do kraju. Po wojnie nadwyżka emigracji z Polski nad migracją powrotną wyniosła 1,2 miliona ludzi¹. Nowe polskie władze szybko zdały sobie sprawę ze znaczenia tego środowiska. Dlatego bardzo szybko podjęły działania dążące do jego rozpoznania. W tym celu stworzono wyspecjalizowane struktury, które działały pod przykrywką jawnie funkcjonujących organizacji.

¹ *Polska diaspora*, red. A. Walaszek, Kraków 2001, s. 9.

1. Wydział Zagraniczny Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej

Z punktu widzenia polityki wobec Polonii kluczową rolę odgrywał Wydział Zagraniczny KC PZPR (patrz schemat 1), który powstał już w 1949 r. z połączenia Wydziałów Zagranicznych istniejących w Komitecie Centralnym Polskiej Partii Robotniczej i Centralnym Komitecie Wykonawczym Polskiej Partii Socjalistycznej². Do jego podstawowych zadań należały: praca z organizacjami partyjnymi na placówkach zagranicznych PRL (przedstawicielstwa dyplomatyczne i handlowe, przedsiębiorstwa produkcyjne, skupiska młodzieży studiujucej), współpraca z MSZ, zbieranie dokumentacji i przygotowywanie informacji o działalności partii komunistycznych i robotniczych oraz opracowywanie w formie biuletynu materiałów obrazujących aktywność PZPR na potrzeby partnerów zewnętrznych, utrzymywanie łączności z innymi partiami lewicowymi (delegacje, wczasy partyjne), praca z emigracją polityczną, zwłaszcza grecką, współdziałanie z organizacjami społecznymi w zakresie ich kontaktów zagranicznych, jak również sprawy usługowe związane z załatwianiem formalności paszportowych i przejazdowych. Wydział obejmował cztery sektory merytoryczne: organizacji partyjnych i kadr oraz spraw polonijnych, dokumentacji i informacji partyjnych, kontaktów z bratnimi partiami i z emigracją oraz organizacji społecznych³. Zgodnie z uchwałą Biura Politycznego KC PZPR o zasadach koordynacji i organizacji stosunków PRL z zagranicą ze stycznia 1973 r.: „Wydział Zagraniczny, jako organ wykonawczy Biura Politycznego i sekretariatu KC odpowiedzialny jest przed nimi za partyjną inspirację i kontrolę realizacji uchwał i decyzji w całokształcie stosunków PRL z zagranicą”⁴. Jego pracami w latach 1948–1989 kierowali: Ostap Dłuski, Władysław Góralski, Józef Czesak, Ryszard Frelek, Waclaw Piątkowski, Włodzimierz Natorf, Czesław Dęga i Ernest Kucza⁵.

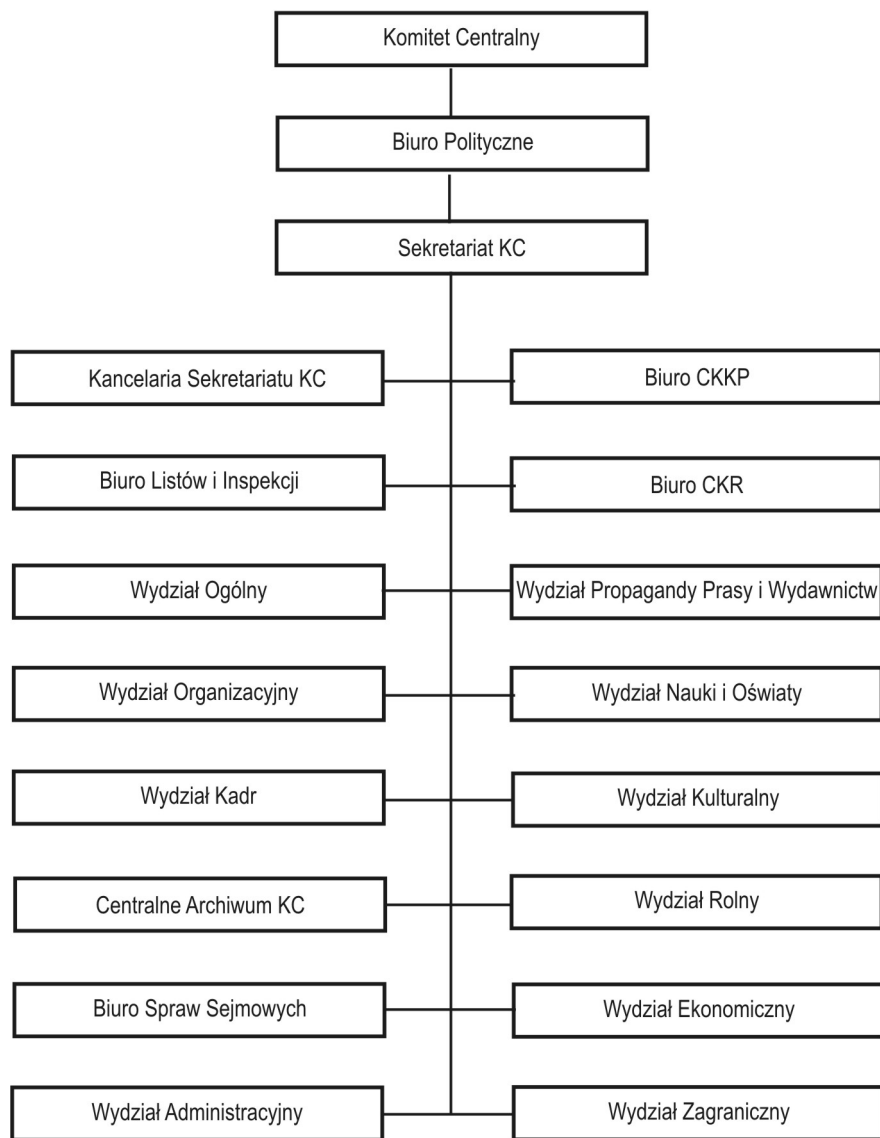
Jak podkreśla Włodzimierz Borodziej, stopień samodzielności Wydziału Zagranicznego (podobnie, jak i innych wydziałów) był znikomy, jego kompetencje ograniczały się bowiem do przygotowywania materiałów do decyzji najwyższych gremiów, a najważniejsze sprawy były zarezerwowane dla sekretarza KC i Biura

² W. Borodziej, *Wydział Zagraniczny KC PZPR*, [w:] *Centrum władzy w Polsce 1948–1970*, red. A. Paczkowski, Warszawa 2003, s. 51.

³ W. Jankowski, *Ustrój władz, zadania i struktura aparatu wykonawczego KC PZPR*, [w:] *Informator o strukturze i obsadzie personalnej aparatu PZPR 1948–1990*, red. K. Persak, Warszawa 2000, s. 32.

⁴ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 11/65, Uchwała Biura Politycznego KC PZPR o zasadach koordynacji i organizacji stosunków PRL z zagranicą, Warszawa, styczeń 1975, s. 18.

⁵ A. Kochański, *Obsada personalna kierownictw wydziałów KC PZPR (1948–1990)*, [w:] *Informator o strukturze i obsadzie personalnej...*, s. 63–79, 141.

Schemat 1. Struktura organizacyjna KC PZPR

Źródło: W. Janowski, *Ustrój władz, zadania i struktura aparatu wykonawczego KC PZPR*, [w:] *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948-1990*, red. K. Persak, Warszawa 2000, s. 37.

Politycznego. Zresztą już od 1950 r. członkowie Biura Politycznego sprawowali bezpośredni nadzór nad pracą konkretnych wydziałów. Przy przydziale brano pod uwagę: doświadczenie polityczne i organizacyjne sekretarzy, ich przygotowanie merytoryczne, zainteresowania, czy też życzenia. W 1948-1989 nad Wydziałem Zagranicznym taki nadzór sprawowali: Franciszek Mazur, Edward Ochab, Jerzy Morawski, Zenon Kliszko, Józef Tejchma, Franciszek Szlachcic, Jerzy Waszczuk, Emil Wojtaszek i Józef Czyrek⁶. „Niezienna pozostawała – natomiast według W. Borodziej – aura tajemniczości otaczająca sprawy zagraniczne, co skądinąd nie było specjalnością gmachu KC, lecz cechą charakterystyczną całego aparatu władzy”⁷.

Na marginesie warto zauważyć, że w szczególnych przypadkach wprowadzono bardziej elastyczne rozwiązania, które przybierały charakter nadrzędny nad strukturami wydziałowymi. Tak stało się na przykład w marcu 1973 r., kiedy powołano zespół KC PZPR ds. propagandy na zagranicę. W jego skład weszli pracownicy: Wydziału Zagranicznego, Wydziału Propagandy oraz Wydziału Prasy i Wydawnictw. Na czele zespołu stanął sekretarz KC Jerzy Łukasiewicz, jego zastępcą został członek Sekretariatu KC Ryszard Frelek, a sekretarzem pracownik Wydziału Zagranicznego – Mirosław Wojciechowski⁸. Były to jednak sytuacje nadzwyczajne. Kluczową rolę i tak odgrywała struktura wydziałowa.

Wydział Zagraniczny KC PZPR wywierał duży wpływ na pracę Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Nie mogło być inaczej, jeżeli przekazywał wytyczne odnośnie do polskiej polityki zagranicznej wypracowane w najwyższych gremiach partyjnych. Kontrolował również pracowników MSZ poprzez organizacje partyjne, które funkcjonowały oprócz warszawskiej centrali także przy placówkach dyplomatycznych i handlowych⁹.

2. Departament Konsularny Ministerstwa Spraw Zagranicznych

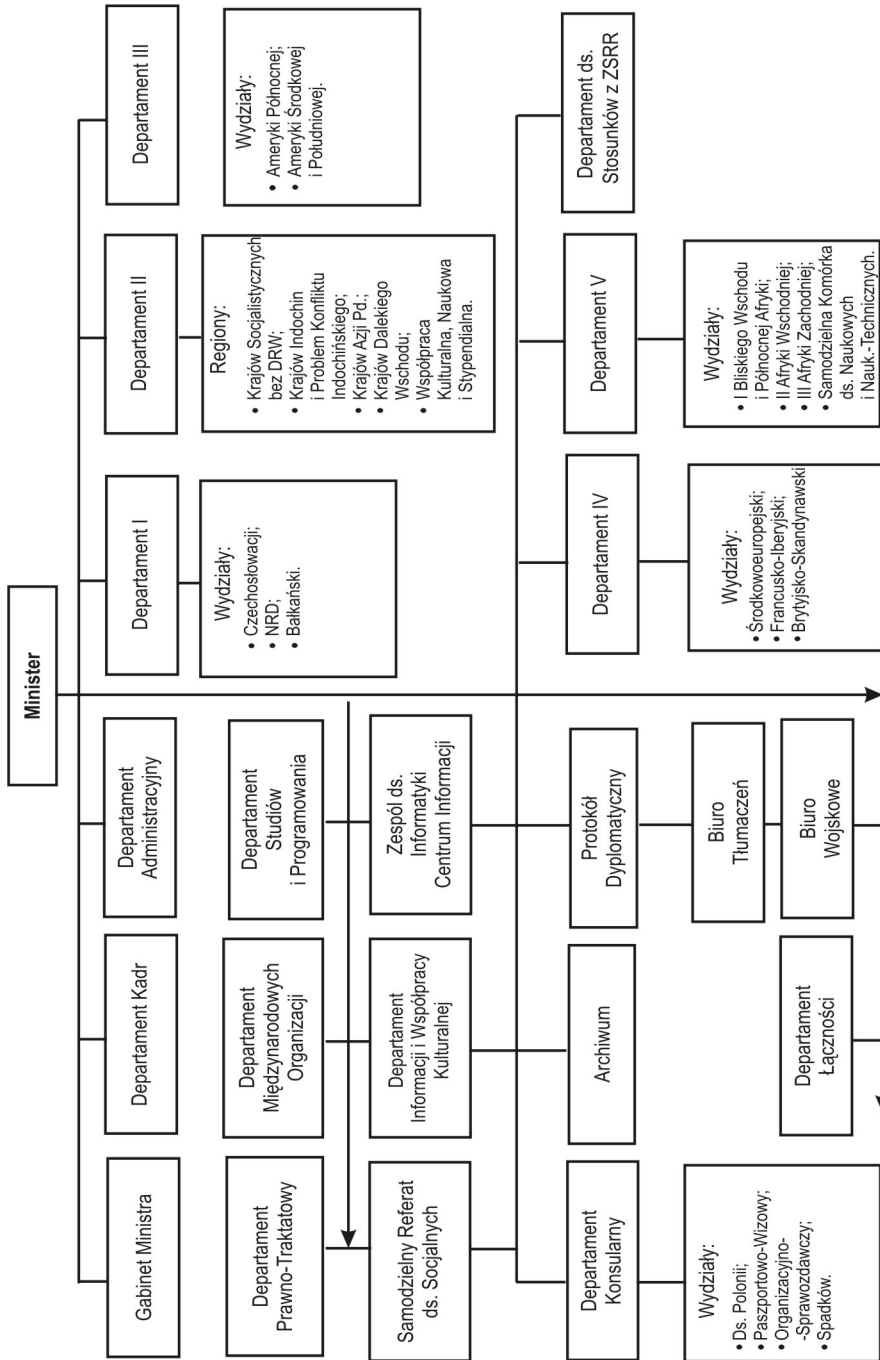
Merytoryczna zależność polskiej służby dyplomatycznej od KC PPR, a następnie KC PZPR była bezspornym faktem. Struktura resortu, począwszy od roku 1945, ulegała systematycznej rozbudowie i specjalizacji. W początkach lat 70. XX w. centrala MSZ działała w nowej strukturze organizacyjnej.

⁶ *Informator o strukturze i obsadzie personalnej...*, s. 68-71.

⁷ W. Borodziej, *Od Poczdamu do Szklarskiej Poręby. Polska w stosunkach międzynarodowych*, Londyn 1990, s. 12.

⁸ W. Jankowski, *Ustrój władz, zadania i struktura...*, s. 40.

⁹ K. Ruchniewicz, *Warszawa – Berlin – Bonn. Stosunki polityczne 1949-1958*, Warszawa 2003, s. 18.

Schemat 2. Struktura Ministerstwa Spraw Zagranicznych
 Źródło: K. Szczepaniak, *Dyplomacja Polski 1918-2005. Struktury organizacyjne*, Warszawa 2005, s. 138-139.

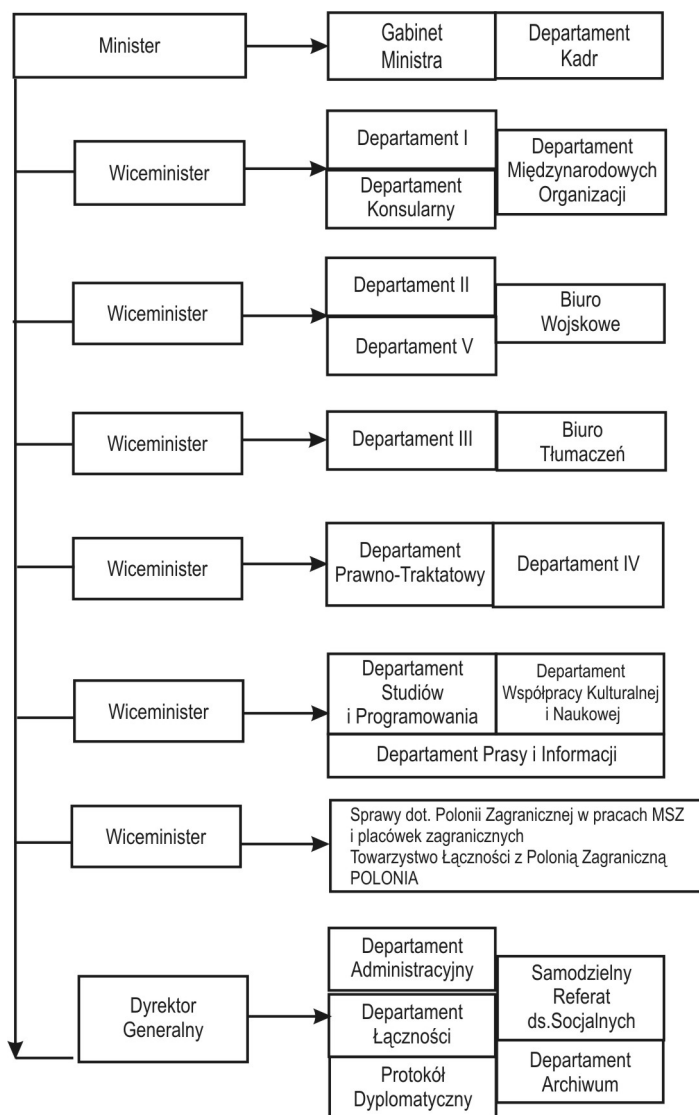
Sprawy Polonii znalazły się w gestii Departamentu Konsularnego, który dzielił się na pięć Wydziałów: ds. Polonii, Paszportowo-Wizowy, Prawno-Konsularny, Organizacyjno-Sprawozdawczy oraz Spadków (patrz schemat 2 i 3)¹⁰. Ministerstwo Spraw Zagranicznych, będąc bezpośrednim wykonawcą polityki wobec Polonii, przejął w 1964 r. od Ministerstwa Kultury i Sztuki bezpośredni nadzór nad Towarzystwem Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”¹¹. Służbowy nadzór nad sprawami dotyczącymi Polonii zagranicznej w pracach MSZ i placówek zagranicznych oraz nad Towarzystwem „Polonia” sprawował pracownik w randze wiceministra¹².

Premier Piotr Jaroszewicz 10 października 1973 r. powołał Międzyresortową Komisję do Spraw Polonii Zagranicznej, na której czele stanął Wiesław Adamski będący wówczas podsekretarzem stanu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych i sekretarzem generalnym Towarzystwa „Polonia”. W skład Komisji weszli ponadto: Henryk Białczyński (podsekretarz stanu w Ministerstwie Pracy, Płac i Spraw Socjalnych), Wiesław Bek (wiceprezes Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej „Prasa – Książka – Ruch”), Janusz Czamarski (sekretarz generalny Naczelnej Organizacji Technicznej), Marian Dobrosielski (dyrektor Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych), Wojciech Maskot (wicedyrektor Departamentu w Ministerstwie Spraw Zagranicznych), Leszek Kasprzak (podsekretarz stanu w Ministerstwie Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki), Jan Korczak (podsekretarz stanu w Ministerstwie Finansów), Stanisław Kujda (podsekretarz stanu w Urzędzie ds. Kombatantów), Michał Kajzer (prezes Polskiej Izby Handlu Zagranicznego), Jakub Krajeński (sekretarz generalny Związku Bojowników o Wolność i Demokrację), Władysław Loranc (pierwszy zastępca przewodniczącego Komitetu do spraw Radia i Telewizji), Mirosław Milewski (podsekretarz stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych), Jan Moszczeński (redaktor naczelny Polskiej Agencji „Interpress”), Ludwik Ochocki (podsekretarz stanu w Ministerstwie Gospodarki Terenowej i Ochrony Środowiska), Mieczysław Olbrych (sekretarz Rady Głównej Federacji Socjalistycznych Związków Młodzieży Polskiej), Aleksander Skarżyski (podsekretarz stanu Kierownik Urzędu ds. Wyznań), Aleksander Syczewski (podsekretarz stanu w Ministerstwie Kultury i Sztuki), Andrzej Trojnar (zastępca przewodniczącego Głównego Komitetu Kultury Fizycznej i Turystyki),

¹⁰ K. Szczepanik, *Dyplomacja Polski 1918-2005. Struktury organizacyjne*, Warszawa 2005, s. 138-139.

¹¹ *Ibidem*, s. 137.

¹² AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan działalności Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną w 1961 roku, s. 10. Na marginesie można zauważyć pewien dysonans w usytuowaniu Towarzystwa „Polonia” w latach 60. Polegał on na tym, że pod względem merytorycznym Towarzystwo było ściśle podporządkowane Ministerstwu Spraw Zagranicznych, natomiast finansowanie odbywało się ze środków Ministerstwa Kultury i Sztuki.

Schemat 3. Kierownictwo resortu Ministerstwa Spraw Zagranicznych

Źródło: K. Szczepanik, *Dyplomacja Polski 1918–2005. Struktury organizacyjne*, Warszawa 2005, s. 137.

Jan Turski (doradca wiceprezesa Rady Ministrów), Włodzimierz Wiśniewski (podsekretarz stanu w Ministerstwie Handlu Zagranicznego), Waldemar Winkiel (podsekretarz stanu w Ministerstwie Oświaty i Wychowania), Edward Wiszniewski (pierwszy zastępca Ministra Handlu Wewnętrznego i Usług) oraz Witold Rybczyński (starszy ekspert w Ministerstwie Spraw Zagranicznych)¹³.

Do zadań tego reprezentacyjnego grona należała:

1. koordynacja pracy z Polonią zagraniczną resortów, urzędów i instytucji państwowych w oparciu o rządowy *Plan pracy z Polonią w krajach kapitalistycznych*; 2. dokonywanie oceny realizacji kierunków zawartych w *Planie* przez poszczególne resorty, urzędy i instytucje państwowe; 3. opiniowanie programów i zamierzeń organizacyjnych dotyczących współpracy z Polonią; 4. wymiana informacji między poszczególnymi resortami, urzędami i instytucjami państwowymi w zakresie zagadnień polonijnych; 5. inicjowanie i udzielanie pomocy w przygotowaniu i realizacji działań polonijnych¹⁴.

Gremium to, mimo swych zadań i składu, miało wyłącznie fasadowy charakter.

3. Towarzystwo Łączności nad Polonią Zagraniczną „Polonia”

Kluczową rolę w realizacji polityki wobec społeczności polonijnej odgrywało Towarzystwo „Polonia”. Wbrew pozorom jego pierwowzorem nie stał się powołany w okresie II Rzeczypospolitej Światpol, lecz działające w ZSRR Towarzystwo „Rodina”. Decyzja o jego utworzeniu zapadła 17 maja 1955 r. na zebraniu Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego. Miało ono firmować zarówno reemigrację, a w dłuższej perspektywie politykę PRL wobec Polonii i uchodźstwa¹⁵. Dla podkreślenia wagi podjętego postanowienia warto wskazać na stwierdzenia do jakich argumentów i przykładów wtedy sięgano: „Trzeba zwrócić uwagę na to, jak hitleryzm wykorzystywał niemieckie skupiska za granicą. Obecnie pięknym przykładem jest zainteresowanie Chin Ludowych swymi braćmi za granicą. Przed organami bezpieczeństwa staje obecnie zadanie dopomożenia w zorganizowaniu Towarzystwa Łączności z tą Polonią i całej wielkiej ofensywy politycznej w tym kierunku”¹⁶. Zebranie założycielskie odbyło się w Warszawie 18 października 1955 r. Wtedy powstała organizacja pod nazwą Towarzystwo Łączności z Wychodźstwem

¹³ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 11/25, Zarządzenie nr 79 Prezesa Rady Ministrów z dnia 10.10.1973 r. w sprawie składu, zakresu i trybu działania Międzyresortowej Komisji do spraw Polonii Zagranicznej, s. 1-3.

¹⁴ *Ibidem*, s. 3.

¹⁵ S. Cenciekiewicz, *Oczami Bezpieki. Szkice i materiały z dziejów aparatu bezpieczeństwa PRL*, Kraków 2008, s. 45, 50.

¹⁶ IPN BU, sygn. 1583/1, Protokół z zebrania Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego odbytej w dniu 17.05.1955 r., s. 2.

„Polonia”. Natomiast na drugim zjeździe Towarzystwa w 1959 r. podjęto uchwałę o zmianie nazwy na Towarzystwo Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”¹⁷. Jak wskazywano na zebraniu Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego:

Polacy za granicą tęsknią do kraju, takie jest naturalne prawo. Dlatego zamiast mówić ogólnikowo o niechętnych rzekomo nastrojach wśród Polonii w stosunku do kraju, trzeba raczej powiedzieć, że sprawa ta została przez nas zaniedbana, że nie podtrzymujemy i nie rozwijamy tych naturalnych dążeń ludzkich wśród Polaków zagranicą. Trzeba im pokazać Polskę taką, jaką ona rzeczywiście dzisiaj jest, pokazać np. człowiekowi, że w miejscowości, z której pochodzi, gdzie dawniej była tylko mała szkółka obecnie wybudowano ładny gmach pełnej szkoły itp. [...]. W związku z tym trzeba znać nastroje i mentalność tych ludzi, aby sami oni wyciągali ręce po naszą prasę i książki¹⁸.

Te słowa stały się myślą przewodnią polityki wobec Polonii przez cały okres PRL-u.

Od samego początku Towarzystwo „Polonia” znalazło się pod ścisłym nadzorem Departamentu I i Departamentu III Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego, choć jego twórcom „chodziło o nadanie stowarzyszeniu form instytucjonalnych z jednoczesnym zaakcentowaniem jego rzekomej bezpartyjności i niezależności od władz PRL”¹⁹. Podkreślano, że:

Polska ze swej strony zawsze przejawiała zainteresowanie życiem i działalnością środowisk polonijnych, a losy emigrantów na obczyźnie nigdy nie były jej obce. Powstanie Polski Ludowej stworzyło nowe warunki dla ukształtowania stosunków między środowiskami polonijnymi a Polską. Dynamicznie i wszechstronnie rozwijająca się Polska stała się dla wychodźców i ich potomków nie tylko źródłem tradycji, lecz także przedmiotem dumy ze współczesnych dokonań²⁰.

Towarzystwo pełniło funkcje typowo wykonawcze, stanowiąc swoistą przykrywkę właściwych ośrodków decyzyjnych. Aby uwiarygodnić Towarzystwo w oczach Polonii Sekretariat KC zaakceptował wniosek Wydziału Propagandy dotyczący składu osobowego Zarządu Towarzystwa na czele z wicemarszałkiem Sejmu profesorem Uniwersytetu Wrocławskiego Stanisławem Kulczyńskim²¹, który przewod-

¹⁷ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”, sygn. 6/223, 30 lat Towarzystwa Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, Warszawa 1985, s. 3.

¹⁸ IPN BU, sygn. 1583/1, Protokół z zebrania Komitetu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego odbytej w dniu 17.05.1955 r., s. 3.

¹⁹ S. Cenckiewicz, *op. cit.*, s. 51.

²⁰ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 11/25, Łączność Polonii Zagranicznej z Krajem (z doświadczeń działalności Towarzystwa „Polonia”), s. 1.

²¹ Stanisław Kulczyński – urodzony 9 maja 1895 r. w Krakowie. Biolog, botanik, działacz polityczny. Studia zoologiczno-botaniczne odbył na Uniwersytecie Jagiellońskim oraz na Uniwersytecie w Wiedniu. Kierownik Katedry Systematyki i Morfologii Roślin (1924-1939), Dziekan Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego (1934-1936) i Rektor (1936-1937) Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Uczestnik tajnego nauczania w okresie II wojny światowej. Od maja 1945 r. we Wrocławiu stał na czele Grupy Naukowo-Kulturalnej. Organizator i pierwszy Rektor Uniwersytetu Wro-

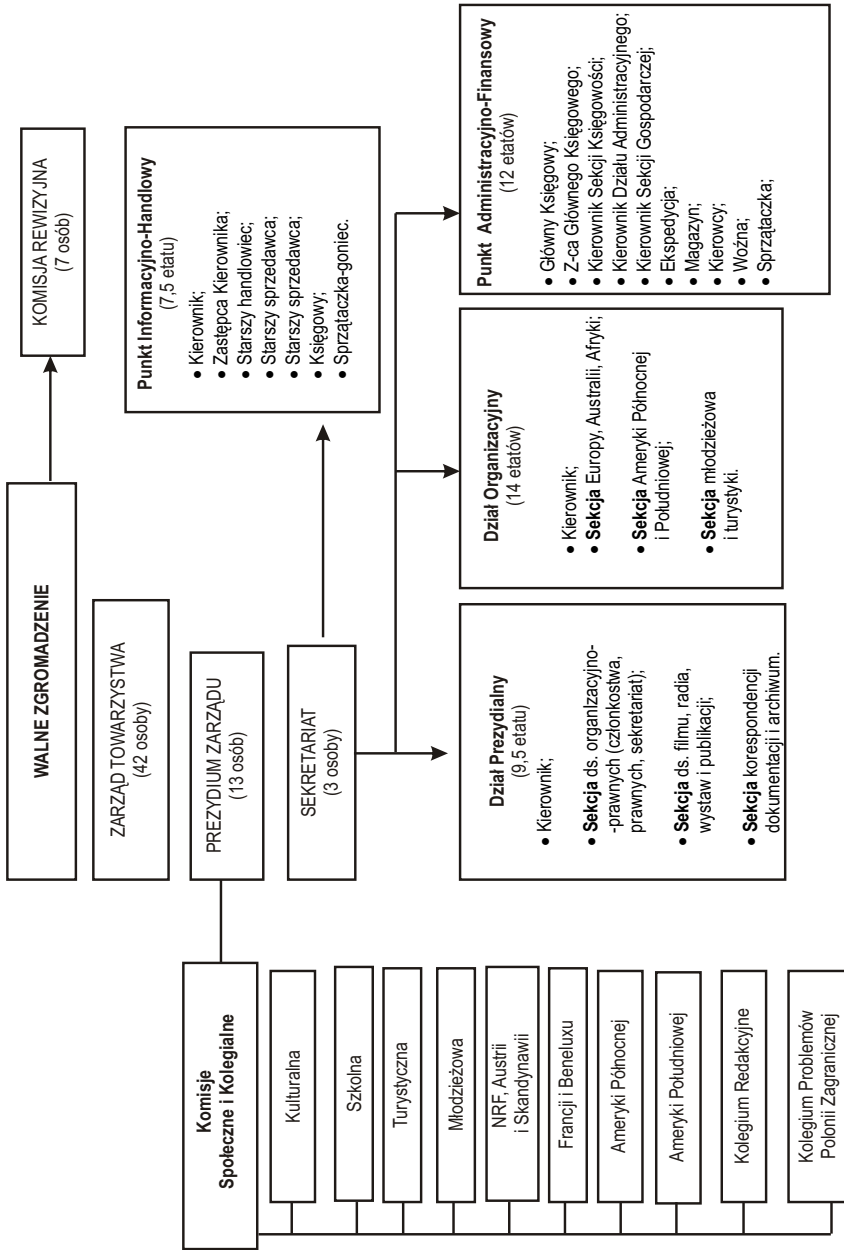
niczył zebraniu założycielskiemu²². Zgodnie z wpisem do rejestru stowarzyszeń i związków Urzędu Spraw Wewnętrznych Prezydium Rady Narodowej w mieście stołecznym Warszawa z 26 października 1955 r. funkcje wiceprezesów pełnili natomiast: Stanisław Zawadzki, Hugon Hanke, Władysław Kiernik i Tadeusz Lehr-Spławiński²³. W Zarządzie Głównym Towarzystwa znaleźli się ponadto: Zofia Wasilkowska (sekretarz Centralnej Rady Związków Zawodowych), Czesław Wycech (wiceprezes Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego), Szczepan Stec (były przewodniczący Rady Narodowej Polaków we Francji), Andrzej Biernacki (członek Komitetu Nauk Medycznych Polskiej Akademii Nauk), Irena Romańska (prezes Polskiego Czerwonego Krzyża), Arkady Fiedler (literat), Bolesław Gebert (były działacz komunistyczny w Stanach Zjednoczonych), Dominik Horodyński (poseł na Sejm PRL, działacz Stowarzyszenia „PAX”), Edward Kowalski (dyrektor wydawnictwa „Polonia”), Stanisław Kowalski (lektor języków obcych Szkoły Głównej Służby Zagranicznej, były członek „Świadpolu”, reemigrant z Argentyny), Roman Kozłowski (członek PAN, profesor Uniwersytetu Warszawskiego), ks. Bolesław Kulawik (były duszpasterz Polonii francuskiej), Oskar Lange (były działacz komunistyczny w Stanach Zjednoczonych, członek Rady Państwa, poseł, rektor Szkoły Głównej Planowania i Statystyki), Czesław Modrzyk (dziennikarz, były współpracownik „Narodowca”, a następnie „Gazety Polskiej” we Francji), Edmund Osmańczyk (poseł i publicysta), Antoni Słonimski (literat) i Wojciech Świętosławski (chemik, profesor Uniwersytetu Warszawskiego)²⁴.

clawskiego i Politechniki Wrocławskiej (1945-1951). Współzałożyciel i członek Polskiej Akademii Nauk (od 1952 roku). Doktor honoris causa Akademii Medycznej (1961), Uniwersytetu Wrocławskiego (1963) i Politechniki Wrocławskiej (1965). Współorganizator i pierwszy prezes Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego (1946-1956). Przewodniczący Rady Naczelnej Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”. Poseł do Krajowej Rady Narodowej (1946), na Sejm (1952-1972), wicemarszałek Sejmu (1952-1956), zastępca przewodniczącego Rady Państwa (1956-1969). Zmarł 12 lipca 1975 r. w Warszawie.

²² J. Lenczarowicz, *Rola Towarzystwa „Polonia” w polityce PRL wobec Polonii w krajach zachodnich*, „Przegląd Polonijny” 1996, z. 1 (79), s. 47. Początkowo KC PZPR wystąpiło z innymi kandydaturami na prezesa Towarzystwa „Polonia”. Byli nimi Tadeusz Lehr-Spławiński oraz Józef Ozga-Michalski. Zapewne jednak nie zostali oni zaakceptowani przez Komitet do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego.

²³ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 6/51, Wyciąg z rejestru stowarzyszeń i związków Urzędu Spraw Wewnętrznych Prezydium Rady Narodowej w mieście stołecznym Warszawie.

²⁴ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 6/44, Członkowie założyciele Towarzystwa. Grono osób zaliczanych do tzw. członków założycieli Towarzystwa było bardzo liczne. Były to łącznie 103 osoby. Aby uwiarygodnić powołanie, a następnie działalność Towarzystwa – zadbano o to, aby oprócz osób znanych ze swej działalności politycznej, społecznej, czy też naukowej w gronie członków założycieli znaleźli się przedstawiciele klasy robotniczo-chłopskiej. Dlatego pojawiły się takie nazwiska, jak np. Bernard Bugdoł (górnik), Szczepan Ciekot (rolnik), Bolesław Fietko (górnik), czy też Andrzej Koter (rolnik).

Schemat 4. Struktura organizacyjna Towarzystwa Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”

Źródło: AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 6/50.

Przekrój społeczny tej grupy był olbrzymi. Znaleźli się w niej: pisarze, publicyści, reżyserzy filmowi, naukowcy, byli działacze organizacji polonijnych, politycy oraz duchowni. Tak szerokie spektrum członków założycieli Towarzystwa miało je uwiarygodnić w oczach emigracji. Służył temu również list wystosowany do Polaków przebywających poza granicami kraju. Znalazły się w nim między innymi następujące słowa:

My, ludzie rozmaitych przekonań i zawodów: naukowcy, pisarze, działacze społeczni i kulturalni, działacze katolicyści świeccy i duchowni, byli działacze różnych organizacji i stowarzyszeń polskich za granicą – z myślą o Was – powołaliśmy do życia Towarzystwo Łączności z Wychodźstwem Polonia. Pragniemy, by współpracowało ono ze stowarzyszeniami, organizacjami i ośrodkami polskimi za granicą nad zachowaniem i rozwijaniem naszej kultury, by ułatwiało Waszym dzieciom naukę języka, geografii i historii polskiej, by krzewiło w nich umiłowanie i szacunek dla polskości. [...] Towarzystwo nasze chce służyć wszystkim Polakom przebywającym za granicą, którym drogie są losy naszej Ojczyzny. Chcemy pomóc Wam w nawiązaniu i rozszerzeniu bezpośredniego kontaktu z krajem, gdzie wielu z Was ma krewnych i licznych przyjaciół. Pragniemy Wam ukazać prawdziwy obraz naszego wspólnego, ojczyzniego domu, który od dziesięciu lat niemałym trudem wznosimy. Przy budowie tego domu pracują wraz z całym narodem setki tysięcy emigrantów, którzy powrócili po wojnie do kraju²⁵.

Zgodnie ze statutem najwyższą władzą Towarzystwa był zjazd, który odbywał się co pięć lat. W okresie między zjazdami tę funkcję przejmowała 130-osobowa Rada Naczelna. Przy niej, jako organy doradcze, działały komisje: kultury, nauki, oświaty, ekonomiczna, sportu, turystyki oraz prasowo-wydawnicza. Aby usprawnić działalność Rada Naczelna wybierała 25-osobowe Prezydium. Organem wykonawczym, również powoływanym przez Radę, był Sekretariat. W jego skład wchodził prezes, a następnie sekretarz generalny oraz wiceprezesi (zastępcy sekretarza generalnego)²⁶ (patrz schemat 1).

Struktura organizacyjna Towarzystwa „Polonia” uległa systematycznej rozbudowie. Już na początku lat 60. XX w. same władze Towarzystwa wystąpiły z postulatem merytorycznego wzmocnienia, poprzez przekształcenie komisji rzeczoznawców w komisje społeczne, w spotkaniach, w których mogliby uczestniczyć: działacze polonijni, dziennikarze, pisarze oraz inne osoby, które miały możliwość osobistego zapoznania się z funkcjonowaniem skupisk polonijnych w różnych rejonach świata²⁷.

Należy się zgodzić ze zdaniem Sławomira Cenckiewicza, że „podstawowym zadaniem Towarzystwa było przysłowiowe *budowanie mostów* pomiędzy Polakami za granicą a krajem. Bowiem w ten sposób zamierzano pozbawić *państwo na wy-*

²⁵ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 6/223, 30 lat Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną Polonia, Warszawa 1985, s. 1-2.

²⁶ *Ibidem*, s. 3.

²⁷ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan działalności Towarzystwa Łączności z Polonią zagraniczną w 1961 r., s. 3.

gnaniu (prezydenta, rząd, Skarb Narodowy, emigracyjne partie polityczne i stowarzyszenia) swojego społecznego zaplecza”²⁸.

4. Główne kierunki działalności Towarzystwa „Polonia”

Początkowo Towarzystwo „Polonia” napotykało w swej działalności na podstawową trudność, która polegała na braku jasno skonkretyzowanego programu pracy wobec środowisk polonijnych. W jednym z pierwszych programów pracy Towarzystwa „Polonia”, pochodzącym z 1958 r., zauważano nawet bardzo krytycznie: „Placówki dyplomatyczne i konsularne działają od wypadku do wypadku, nie odnosi się wrażenia, aby miały one jakiś określony pogląd i naszkicowane metody, przystosowane do warunków, w zasadzie różnych i odmiennych w każdym kraju osiedlenia Polaków”. Wynikało to niewątpliwie z braku „sprecyzowanego programu rządowego w sprawach polonijnych”²⁹. Zważywszy na tę sytuację, trudno się dziwić, że pierwotne założenia dotyczące kierunków aktywności Towarzystwa zawierały duży stopień ogólności. Podkreślano zresztą, że: „Towarzystwo działa i działać musi w określonych warunkach, działalności swej zaprzestać nie może i musi konsekwentnie realizować swoje cele zasadnicze”. Zaliczano do nich:

nawiązanie, podtrzymywanie i rozwijanie łączności z wychodźstwem; rozbudzanie, podtrzymywanie i rozwijanie polskości, przywiązania do kultury narodowej, zachowania języka ojczystego i więzi kulturalnej z ojczyzną; uświadamianie wychodźstwa o osiągnięciach gospodarczych, technicznych, kulturalnych i naukowych Polski; wdrażanie w świadomość wychodźstwa konieczności propagowania osiągnięć Polski wśród obcych; pracowanie wychodźstwa na polu rozwijania uczuć przyjaźni kraju osiedlenia dla Polski; propagowanie nawiązywania i rozwijania przez kraj osiedlenia stosunków gospodarczych, kulturalnych, naukowych z Polską; pozytywnie opiniowanie krajów osiedlenia na rzecz uznania zachodnich granic Polski, przeciwdziałanie i zwalczanie akcji rewizjonistów niemieckich³⁰.

W celu realizacji tych założeń Towarzystwo „Polonia” współpracowało z licznymi instytucjami, wśród których należy wskazać na: Polską Izbę Handlu Zagranicznego, Centralę Handlu Zagranicznego „Ars Polona”, Centralę Przemysłu Ludowego i Artystycznego, Bank Polska Kasa Opieki „PeKaO”, Główny Komitet Kultury Fizycznej i Turystyki, Polski Komitet Olimpijski, Polskie Biuro Podróży „Orbis”, Polskie Linie Lotnicze „Lot”, Biuro Turystyczne Automobilklubu, Towarzystwo Rozwoju Ziemi Zachodnich, Instytut Zachodni w Poznaniu, Instytut Śląski w Katowicach, Społeczny Komitet Budowy Szkół Tysiąclecia, Ogólnopolski Komitet Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, Polski Czerwony Krzyż, Naczelna

²⁸ S. Cenckiewicz, *op. cit.*, s. 45.

²⁹ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, O planie pracy „Polonii” na najbliższy okres z dnia 29.07.1958 r., s. 2.

³⁰ *Ibidem*, s. 13.

Organizacja Techniczna, Zrzeszenie Polskich Lekarzy, Redakcja Tygodnika „7 dni”, „Pagart”, Polski Związek Filatelistów, Polska Linia Oceaniczna „Gdynia-Ameryka”, Polska Żegluga, Związek Zawodowy Marynarzy i Pracowników Żeglugi Morskiej, Towarzystwo Kulturalno-Społeczne Żydów w Polsce, Towarzystwo Polsko-Brazylijskie, „Spójnia” – Polskiego Kościoła Narodowego, przedstawicielstwa zagranicznych linii lotniczych – KLM, SAS, Airs France, Sabena, Swissar, Panamerican³¹. Zestawienie to najlepiej świadczy o skali zadań, które stanęły przed Towarzystwem „Polonia”.

Towarzystwo „Polonia” współpracowało z wieloma organizacjami polonijnymi. W latach 1955-1958 było ich 60, by w następnych latach systematycznie rosnąć. W roku 1964 liczba ta wyniosła 145 i w kolejnych: 1965 – 177, 1966 – 233, 1967 – 308, 1968 – 334, a w 1969 już 348³².

Tym samym na pierwszy plan w działaniach Towarzystwa wysunęło się popularyzowanie wiedzy o Polsce. W kolejnych programach działalności Towarzystwa „Polonia” akcentowano, że:

Przy opracowywaniu i dobieraniu materiałów dla prasy polonijnej, organizacji, Towarzystwo „Polonia” w szerszym niż dotychczas stopniu uwzględniać będzie osiągnięcia gospodarcze kraju w dziedzinie politycznej, ekonomicznej, społecznej, naukowej i kulturalnej. W realizacji tego zadania wykorzystane będą przede wszystkim materiały i wydawnictwa znajdujące się na rynku księgarskim³³.

Koncentrowano się więc wówczas w pierwszym rządzie na: prowadzeniu działalności wydawniczej oraz wspieraniu szkolnictwa polonijnego i rozwijaniu ruchu turystycznego.

Działalność wydawnicza skupiała się na upowszechnianiu w środowiskach polonijnych wydawnictw periodycznych i nieperiodycznych. Do tych pierwszych należy zaliczyć: „Biuletyn Krajowej Agencji Informacyjnej” oraz miesięczniki: „Wisielka” i „Nasza Ojczyzna”. Szczególna rola przypadła w tym zakresie „Biuletynowi Krajowej Agencji Informacyjnej”, który miał stanowić źródło bieżących informacji dla redakcji gazet polonijnych i działaczy organizacji polonijnych³⁴. Wysokość nakładu tego tygodnika miała wynosić 500 egzemplarzy, a objętość 50 stron. Wyjątek stanowiły numery jubileuszowe i tak na przykład numer poświęcony jubileusz-

³¹ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 6/50, Wykaz instytucji krajowych z którymi Towarzystwo „Polonia” winno współpracować oraz koordynować wspólne działania na środowiska polonijne za granicą, s. 1-7.

³² AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 6/43, Informacja o 15-letniej działalności Towarzystwa „Polonia”, s. 3-4.

³³ *Ibidem*, s. 3.

³⁴ *Ibidem*, s. 5. Biuletyn KAI wysyłano m.in. do: „Głosu Ludowego” w USA, „Kroniki Tygodniowej” w Kanadzie, „Kroniki” i „Oblicza Tygodnia” w Wielkiej Brytanii oraz „Głosu Polskiego” w RFN.

wi 50-lecia niepodległości Polski miał nakład 1200 egzemplarzy³⁵. W rezultacie w roku 1967 jego nakład podniesiono z 350 do 400 egzemplarzy, a w 1969 do 610 egzemplarzy. Przewidywano wprowadzenie stałych rubryk: Wiadomości z kraju, Tysiąclecie Państwa Polskiego, Kronika katolicka, Życie kulturalne kraju, To i owo, Tygodniowy przegląd sportowy, Wydarzenia i sprawy Polonii zagranicznej oraz Przegląd prasy. Ponadto planowano wydawanie dodatku (o objętości ok. 15 stron) o charakterze społeczno-histeryczno-literackim³⁶. W latach 60. XX w. w zróżnicowanej tematyce podejmowanej przez biuletyn KAI była widoczna zwłaszcza problematyka stosunków polsko-niemieckich oraz „zagadnienia penetracji rewizjonistycznej wśród Polonii”³⁷. Dużą wagę przywiązywano również do zagadnień z zakresu: polityki wewnętrznej – zwłaszcza gospodarki oraz zagranicznej, jak również: polityki społecznej, historii Polski, osiągnięć naukowych i kulturalnych, systemu oświaty, problemów Kościoła w Polsce oraz działalności Towarzystwa „Polonia”³⁸. Rozsyłano go do czytelników w 18 krajach, w tym do 40 pism polonijnych a roczna liczba przedruków z „Biuletynu” wynosiła od 10 tys. do 15 tys.³⁹

Zupełnie inny charakter miała „Wisielka”. Wynikało to głównie z tego, kto był adresatem tego pisma. Kierowano je głównie do nauczycieli i dzieci szkół polonijnych. Z tego względu znajdowały się w nim materiały dydaktyczne i metodyczne dla nauczycieli. Ponadto publikowano opowiadania o tematyce młodzieżowej, wiersze i piosenki, opowiadania historyczne (odnoszące się głównie do obchodzonych w kraju jubileuszy) oraz różnorodne teksty przedstawiające obrazy z życia ówczesnej Polski⁴⁰. Do marca 1969 r. był on wydawany jako miesięcznik, a następnie dwumiesięcznik. Zwiększeniu uległ nakład z 300 do 1000 egzemplarzy. Zmiany te motywowano chęcią podniesienia poziomu edytorskiego⁴¹.

³⁵ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan pracy Towarzystwa „Polonia” na rok 1969, s. 16. W roku 1969 zostały wydane trzy numery jubileuszowe biuletynu KAI. Zostały one poświęcone: 25-leciu PRL z uwzględnieniem osiągnięć gospodarczych, społecznych i kulturalnych oraz inicjatyw na arenie międzynarodowej i wkładowi Polski „w utrwalanie pokoju światowego”; 30-rocznicy napaści hitlerowskiej na Polskę „z położeniem szczególnego nacisku na groźbę wynikającą z odradzania się neofaszyzmu w NRF”, a także 25-leciu powstania warszawskiego i 25-leciu wyzwolenia Warszawy.

³⁶ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan działalności Towarzystwa Łączności z Polonią zagraniczną w 1961 roku, s. 10.

³⁷ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Wytyczne do planu pracy Towarzystwa „Polonia” na 1968 rok, s. 10-11.

³⁸ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Podstawowe zadania Towarzystwa „Polonia” w roku 1967, s. 11-12.

³⁹ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 6/43, Informacja o 15-letniej działalności Towarzystwa „Polonia”, s. 8.

⁴⁰ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Wytyczne do planu pracy Towarzystwa „Polonia” na 1968 rok, s. 11.

⁴¹ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan pracy Towarzystwa „Polonia” na rok 1969, s. 17.

Miesięcznik „Nasza Ojczyzna” był przeznaczony dla znacznie rozleglejszej grupy czytelników. Kierowano go bowiem do szeroko pojętej społeczności polonijnej, którą miał zapoznawać z informacjami o charakterze społeczno-politycznym, ekonomicznym i kulturalnym dotyczącymi kraju. W podstawowych zadaniach Towarzystwa „Polonia” na rok 1967 podkreślano, że:

Pismo winno zwracać uwagę, by każdy numer odzwierciedlał postęp, dokonujący się we wszystkich dziedzinach życia kraju. Projektuje się między innymi zaprezentowanie tego dorobku na przykładzie szeregu wyrobów przemysłowych eksportowanych w coraz większym stopniu do krajów anglosaskich i innych krajów zachodnich, przemiany w profilu eksportowanych towarów⁴².

Początkowo jego nakład wynosił 11 tys. egzemplarzy, aby od roku 1960 podwoić się i sięgnąć 20–23 tys. egzemplarzy. Ponad 80% nakładu docierało do stałych prenumeratorów w 52 krajach. W roku 1961 uatrakcyjniono jego treść poprzez wprowadzenie wkładki w języku angielskim. Chodziło tu głównie o czytelników reprezentujących młodsze pokolenie, które często nie znało języka polskiego⁴³.

Należy również wskazać na wydawany w latach 1961–1963 miesięcznik „Polish News and Views”. Jego nakład wynosił 2 tys. egzemplarzy i rozsyłano go do 13 krajów. Przez krótki czas wydawano jego portugalską wersję językową pod nazwą „Noticias da Polonia”. Jednak nie trwało to długo, gdyż wkładka w języku angielskim do „Naszej Ojczyzny” przejęła jego funkcję⁴⁴.

W wypadku wydawnictw nieperiodycznych na uwagę zasługuje kalendarz książkowy, który miał jednocześnie formę informatora o Polsce i problemach Polonii zagranicznej. Nie miał on stałego nakładu. Jednak starania o jego upowszechnienie doprowadziły do tego, iż kalendarz z roku 1962 ukazał się w nakładzie 15 tys. egzemplarzy, a z roku 1969 – 20 tys. egzemplarzy⁴⁵. Taki charakter miał także wydany w 1968 r. folder stanowiący vademecum wiedzy o Polsce przeznaczony dla polonijnego turysty. Zawierał on informacje i praktyczne wskazówki turystyczne i usługowe oraz wiadomości o ośrodkach i skupiskach polonijnych na świecie⁴⁶. W 1965 r. rozpoczęto wydawanie pamiętników emigrantów, które można uznać za niezwykle wartościową inicjatywę. Dużą wagę merytoryczną przedstawiało również wydawane z inicjatywy Komisji Polonii Zagranicznej Polskiej Akademii Nauk

⁴² AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Podstawowe zadania Towarzystwa „Polonia” w roku 1967, s. 11.

⁴³ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 6/43, Informacja o 15-letniej działalności Towarzystwa „Polonia”, s. 7.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 8.

⁴⁵ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan pracy Towarzystwa „Polonia” na rok 1969, s. 17.

⁴⁶ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Wytyczne do planu pracy Towarzystwa „Polonia” na 1968 rok, s. 11.

opracowanie o charakterze naukowym „Problemy Polonii Zagranicznej”⁴⁷. Pojawiały się także różnego rodzaju wydawnictwa okolicznościowe. W tym wypadku warto wskazać *Album Tysiąclecia*, wydany w 1966 r. – obrazujący udział Polonii w obchodach tysiąclecia państwa polskiego⁴⁸. Ukazywały się również różnego rodzaju materiały okolicznościowe dotyczące rocznic i jubileuszy obchodzonych w kraju oraz „mówiące o wkładzie Polonii w rozwój nauki i kultury krajów osiedlenia”⁴⁹. Taki charakter miał Almanach Polonii z 1969. Nosił on znamienity tytuł „Polska dnia dzisiejszego”. Znalazły w nim między innymi artykuły poświęcone: organom państwowym, gospodarce, życiu codziennemu wsi polskiej, a także: 25-leciu PRL, 25. rocznicy zakończenia II wojny światowej oraz przypadającemu w 1970 r. 15-leciu działalności Towarzystwa „Polonia”⁵⁰. Wydawano również „małe formy” edytorskie w postaci: pocztówek, map, wkładek, czy też ulotek, które upowszechniały informacje o Polsce. Ciekawą formą była również publikacja pamiętnika polskiego emigranta w Brazylii pt. *Śladami Piasta pod Piniorami*, czy też *Antologia poezji emigracyjnej*⁵¹.

Ciekawą inicjatywę stanowił również tygodnik „Polonia” skierowany wyłącznie do redakcji pism krajowych, organizacji i działaczy społecznych. Jego podstawowym zadaniem miało być upowszechnianie informacji o działalności społeczno-kulturalnej środowisk polonijnych. Ten nieodpłatny biuletyn miał się ukazywać w nakładzie 300 egzemplarzy⁵². Niewątpliwie, nawet poza wymiarem propagandowym, była to bardzo interesująca inicjatywa – pożyteczna dla polonii i kraju.

Towarzystwo „Polonia” zaopatrywało również biblioteki organizacji polonijnych w polskie książki. W latach 1955–1959 przekazało na ten cel 7 tys. książek. Pojawiło się również zainteresowanie polską książką wśród bibliotek uniwersyteckich i komunalnych. Tak więc również tam trafiały polskie wydawnictwa. W 1968 r. Towarzystwo „Polonia” utrzymywało kontakt z 53 bibliotekami uniwersyteckimi i komunalnymi oraz z 52 bibliotekami polonijnych organizacji społecznych⁵³.

Do pracy propagandowej wśród Polonii wykorzystywano również film. Co roku Towarzystwo „Polonia” wysyłało do współpracujących z nim organizacji polonij-

⁴⁷ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan działalności Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną na rok 1965, s. 5.

⁴⁸ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan działalności Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną na rok 1966, s. 8.

⁴⁹ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Podstawowe zadania Towarzystwa „Polonia” w roku 1967, s. 13.

⁵⁰ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią Zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan pracy Towarzystwa „Polonia” na rok 1969, s. 18.

⁵¹ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan działalności Towarzystwa Łączności z Polonią zagraniczną w 1961 roku, s. 12.

⁵² *Ibidem*, s. 10.

⁵³ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 6/43, Informacja o 15-letniej działalności Towarzystwa „Polonia”, s. 10.

nych kilkanaście filmów informacyjnych i propagandowych w liczbie około 300 kopii. W latach 1961-1966 wydawało własną kronikę filmową „Przegląd filmowy”. W 1966 r. zrezygnowano z jej produkcji na rzecz filmu średniometrażowego: *Jedno lato w Polsce*, w trzech wersjach językowych: polskiej, angielskiej i francuskiej. Film spotkał się z dużym zainteresowaniem w środowiskach polonijnych i stał się impulsem do przygotowania przez Wytwórnę „Czołówka” kolejnego o tytule *Polska 1918-1968*⁵⁴.

Inną formą docierania do środowisk polonijnych były programy nadawane przez Polskie Radio. W ich ramach od 1957 r. Towarzystwo „Polonia” emitowało specjalną audycję. Towarzystwo nawiązało również współpracę z 29 stacjami radiowymi w USA, Kanadzie i Brazylii, przekazując im systematycznie różne informacje o Polsce w postaci płyt i innych materiałów informacyjnych. Począwszy od 1959 r. Towarzystwo wysyłało specjalne pięciominutowe audycje przygotowane przez Polskie Radio⁵⁵.

Ścisłe związane z działalnością wydawniczą były zabiegi mające na celu wspieranie szkolnictwa polonijnego. Duża waga działań skierowanych na rzecz polonijnej oświaty wynikała z obawy, iż: „Coraz mniej dzieci wynosi z domów znajomość języka polskiego, dlatego też będziemy nasilać zaopatrywanie szkółek polonijnych w materiały o Polsce w językach krajów zamieszkania. [...] położymy szczególny nacisk na polonijne szkoły parafialne w USA, W. Brytanii, Australii, Francji, Belgii, NRF”⁵⁶. Wskazywano na słabe przygotowanie nauczycieli, którzy z reguły nie mieli wykształcenia pedagogicznego. Z tego względu zalecano przygotowywanie dla nich materiałów pomocniczych w postaci: przykładowych lekcji, pogadanek, zestawów pomocy szkolnej, czy też płyt z nagraniami. Organizowano też dla nich w kraju w sezonie letnim specjalne seminaria z uwzględnieniem metodyki nauczania⁵⁷. Natomiast szkoły zaopatrywano w: podręczniki, książki i czasopisma młodzieżowe, atlasy, przeźrocza oraz gry⁵⁸. Wydano nawet podręcznik do nauki języka polskiego w czterech wersjach językowych (angielskiej, francuskiej, hiszpańskiej i niemieckiej). Było to przedsięwzięcie na bardzo dużą skalę. Świadczy o tym chociażby fakt, że w 1969 r. do instytucji polonijnych oraz odbiorców indywidual-

⁵⁴ *Ibidem*, s. 9.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan działalności Towarzystwa Łączności z Polonią zagraniczną na rok 1965, s. 7.

⁵⁷ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan pracy Towarzystwa „Polonia” na rok 1969, s. 7. Seminaria takie zwykle kończyły się kilkudniowymi wycieczkami po Polsce, które obejmowały zwiedzanie obiektów przemysłowych, jak również nowoczesnych placówek oświatowych. Program wzbogacano dodatkowo o prelekcje poświęcone osiągnięciom Polski Ludowej. Często grupy takie włączano do obchodów rocznicowych, które akurat się odbywały.

⁵⁸ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan działalności Towarzystwa Łączności z Polonią zagraniczną na rok 1965, s. 7.

nych wysłano z kraju za pośrednictwem Towarzystwa „Polonia” około 5 tys. książek⁵⁹. Specjalnie na potrzeby szkół polonijnych Towarzystwo „Polonia” wspólnie z Polskim Radiem opracowało na taśmach magnetofonowych cykl audycji, mających charakter słuchowisk, które koncentrowały się głównie na historii i kulturze Polski⁶⁰. Na rzecz szkół polonijnych przekazywano również: rzutniki, przeźrocza, filmy oraz płyty. Natomiast z okazji: dnia dziecka, dnia nauczyciela, na gwiazdkę i na zakończenie roku szkolnego wysyłano dla dzieci drobne podarunki, które bardzo często zawierały książki⁶¹.

Młodzież polonijną zachęcano m.in. w ten sposób do podejmowania studiów w Polsce. W latach 60. XX w. nie osiągnięto na tym polu zbyt wielu sukcesów. Według danych z 1968 r. w Polsce studiowało siedemdziesięcioro takich studentów⁶². Towarzystwo „Polonia” poświęcało im w swych działaniach wiele uwagi. Wspólnie z przedstawicielami Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego organizowało regularne wizyty na uczelniach, w których studiowali. Uruchomiono również ogólnopolskie spotkania studentów polonijnych, aby omawiać wyniki studiów, wymieniać doświadczenia i poglądy.

Towarzystwo „Polonia” w swych oddziaływaniach na środowisko polonijne nie trzymało się ściśle utartych schematów. Poszukiwano nowych form wpływania na tę społeczność. Niewątpliwie jedną z ciekawszych propozycji była turystyka. Oczywiście chodziło tutaj o propagowanie turystyki krajowej. Koncentrowano się zwłaszcza na wycieczkach zorganizowanych, ale wskazywano również na możliwość korzystania z usług polskich uzdrowisk i sanatoriów. Działania te były podyktowane chęcią zbliżenia Polonii do kraju i kreowania wizji Polski, jako kraju nowoczesnego i stale rozwijającego się. Wskazywano na szczególne znaczenie wyjazdów grupowych, których uczestnicy

mają możliwość bezpośredniego zapoznania się z naszym dorobkiem, budownictwem przemysłowym i mieszkaniowym z ogólnymi osiągnięciami na każdym odcinku naszego życia. Wycieczkowicze mają możliwość skonfrontowania tego, co widzą z tym, co pozostawili w kraju przed dziesiątkami lat, gdy zmuszeni warunkami ekonomicznymi musieli opuszczać rodzinne strony w pogoni za chlebem. Wreszcie mają możliwość porównania obecnego stanu faktycznego z tym, co pisze o nas prasa polonijna, która jeszcze w swej większości, nie żywiąc do nas entuzjazmu,

⁵⁹ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Wytyczne do planu pracy Towarzystwa „Polonia” na 1968 rok, s. 4.

⁶⁰ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Podstawowe zadania Towarzystwa „Polonia” w roku 1967, s. 8.

⁶¹ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan pracy Towarzystwa „Polonia” na rok 1969, s. 12.

⁶² AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Wytyczne do planu pracy Towarzystwa „Polonia” na rok 1968, s. 9.

informuje swych czytelników przede wszystkim o naszych brakach i potknięciach, zaślaniając kurtyną milczenia nasze decydujące osiągnięcia⁶³.

Z tego względu rozpoczęto kompleksową politykę, którą realizowano w porozumieniu z Biurem Podróży „Orbis”. Adresatami turystycznych ofert stały się organizacje polonijne, które za pośrednictwem swoich członków miały dużą siłę oddziaływania na środowisko. Programy wycieczek oferowanych Polonii nie miały wyłącznie turystycznego charakteru. Bardzo ważną rolę odgrywało w nich uczestnictwo w różnego rodzaju obchodach jubileuszy i rocznic. Znamienny był dla przykładu rok 1966, co znalazło odzwierciedlenie w planach pracy wskazujących, iż Towarzystwo „Polonia” winno podjąć: „starania dla umożliwienia organizacjom polonijnym [...] zorganizowania popularnych, zbiorowych wycieczek do Polski, jak również szeroko zakrojonej propagandy na rzecz przyjazdu do kraju wycieczek zorganizowanych przez Komitety Obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego na uroczystości centralne 1000-lecia, jakie będą miały miejsce w roku 1966”⁶⁴. Uznano ponadto, że: „Wycieczki polonijne, w których uczestniczyć będą działacze i znane osobistości, wezmą udział w spotkaniach z przedstawicielami życia społecznego i kulturalnego Kraju. W programie wycieczek uwzględnione zostanie zwiedzanie obiektów przemysłowych, urzędów socjalnych”⁶⁵. Ponadto „wzmocniona zostanie tendencja do zapoznawania uczestników wycieczek z gospodarczymi i kulturalnymi osiągnięciami Polski Ludowej, a specjalnie socjalnymi zdobyczami ludzi pracy. Przynajmniej dwa razy w czasie wycieczki wycieczkowicze spotykają się z żywymi ludźmi, którzy potrafią wyjaśnić różne problemy Polski Ludowej”⁶⁶. Ważnym punktem prawie każdej wycieczki były spotkania organizowane w siedzibie Towarzystwa „Polonia”, połączone z prelekcjami dotyczącymi osiągnięć Polski Ludowej i działalności Towarzystwa „Polonia”.

Szczególnym zainteresowaniem Towarzystwa „Polonia” cieszyły się różne formy wypoczynku oferowane młodzieży. Występowano wobec niej z ofertami, których terminy realizacji przypadały na okresy wakacyjne. Stwarzano jej możliwość uczestnictwa w obozach, kursach i wycieczkach. Szczególnie popularną formą wypoczynku były obozy wędrownie i pobytowe. W wypadku tych pierwszych, trasy nie miały przypadkowego charakteru. Dlatego między innymi w 1961 r. turystykę krajową propagowano, stosując hasła „Odwiedź Polskę podczas Obchodów Tysiąclecia

⁶³ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Założenia do działalności Towarzystwa Łączności z Polonią zagraniczną na rok 1966, s. 2.

⁶⁴ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan działalności Towarzystwa Łączności z Polonią zagraniczną na rok 1965, s. 6.

⁶⁵ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Podstawowe zadania Towarzystwa „Polonia” w roku 1967, s. 7.

⁶⁶ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan działalności Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną w 1961 roku, s. 5.

Państwa Polskiego” czy też „Poznaj polskie ziemie nad Odrą i Nysą”, a w roku 1967 nieprzypadkowo wpisano do programu obóz wędrowny pod hasłem „1000 kilometrów przez Polskę”. Jego trasa prowadziła przez: Poznań, Szczecin, Międzyzdroje, Gdańsk, Mazury z uroczystym zakończeniem w Warszawie. W ten wymowny sposób chciano ukazać młodzieży znaczenie Ziemi Zachodnich i Północnych Polski. Z kolei w czasie obozów pobytowych bardzo często organizowano różnego rodzaju kursy, między innymi świetlicowo-taneczne i folklorystyczne⁶⁷, czy sportowe. Równie urozmaicony charakter miały wycieczki. Ich ofertę kierowano często pod adresem polonijnych chórów i zespołów tanecznych. Grupy te z jednej strony zwiedzały kraj, a z drugiej popularyzowały swoje osiągnięcia poprzez występy w miejscach postoju i wypoczynku na trasie⁶⁸. Te formy wypoczynku i rekreacji bardzo często miały charakter bezpłatny. Ewentualne opłaty były symboliczne. Dostrzegano korzyści wynikające z takich działań, a zwłaszcza ich adresata. Jednak widziano, że nie są to formy wystarczające – podkreślając nawet: „Obecnie współpraca Polonii i Kraju dotyczy w zasadzie dwóch grup wieku: od 8 do 16 lat i bardzo nielicznej grupy młodzieży starszej oraz pokolenia po 60-tce. Absolutnie nie dotyczy ona średnich pokoleń oraz młodzieży starszej zarówno studiującej, jak i pracującej”⁶⁹. Dostrzegano tu poważny mankament.

Oprócz pracowników Biura Podróży „Orbis”, Towarzystwo „Polonia” prowadziło również bezpośrednią obsługę wszystkich form wypoczynku oferowanych Polonii. Tak więc wycieczki prowadzili odpowiedni przygotowani przez Towarzystwo piloci⁷⁰, „którzy potrafili roztoczyć rzeczywistą opiekę polityczną nad wycieczką”⁷¹,

⁶⁷ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Wytyczne do planu pracy Towarzystwa „Polonia” na 1968 rok, s. 7. Kursy świetlicowo-taneczne były adresowane dla kierowników i instruktorów zespołów pieśni i tańca, świetlic oraz klubów młodzieży polonijnej, którzy wyróżniali się swą aktywnością artystyczną i społeczną. Natomiast obozy folklorystyczne były skierowane do początkujących członków polonijnych zespołów artystycznych.

⁶⁸ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Podstawowe zadania Towarzystwa „Polonia” w roku 1967, s. 4.

⁶⁹ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan działalności Towarzystwa Łączności z Polonią zagraniczną w 1961 roku, s. 4.

⁷⁰ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Podstawowe zadania Towarzystwa „Polonia” w roku 1967, s. 7. Towarzystwo „Polonia” stosowało wobec kandydatów na pilotów wycieczek polonijnych ścisłe wymogów. Musieli oni bowiem wykazać się znajomością języków obcych oraz przejść specjalnie w tym celu organizowanych kursów. Ich głównym zadaniem nie było jednak przekazywanie wiedzy fachowej, ale dbanie o światopogląd osób, którym powierzono funkcję pilotów wycieczek. Z tego względu – zgodnie z zaleceniami kursy poświęcone były „aktualnej problematyce nurtującej środowiska polonijne oraz zagadnieniom gospodarczym, społecznym i kulturalnym Polski Ludowej”.

⁷¹ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan działalności Towarzystwa Łączności z Polonią zagraniczną w 1961 roku, s. 5.

a w miejscach najczęściej odwiedzanych przez turystów uruchomiono punkty informacyjne⁷².

Stale poszukiwano nowych form propagowania i upowszechniania turystyki polonijnej. W tym celu przykładowo rozpisywano wśród uczestników wyjazdów konkursy z nagrodami na najciekawsze sprawozdania, felietony i fotografie. Towarzystwo „Polonia” wspólnie z Telewizją Polską i Centralnym Ośrodkiem Informacji Turystycznej przygotowało ciekawą ofertę filmów o tematyce turystyczno-krajoznawczej, które miały zaprezentować różne regiony Polski. Były one kierowane do organizacji polonijnych rozsianych na całym świecie. Wraz z nimi wysyłano liczne zestawy: przewodników, folderów oraz fotoserwisów. Natomiast w roku 1967 zainicjowano, wspólnie z Biurem Podróży „Orbis”, specjalne Forum Turystyki Polonijnej. Zostało ono zaadresowane specjalnie do przedstawicieli polonijnych biur podróży⁷³. Działo się to pod auspicjami, proklamowanego na rok 1967, Roku Międzynarodowej Turystyki.

Stopniowo wprowadzano więc nowoczesne formy propagandy wizualnej. Pojawiły się adresowane do Polonii: produkcje filmowe, audycje radiowe i wystawy (fotograficzne, plakatów, wyrobów ludowych). Podkreślano nawet, że: „Nieodzownym warunkiem dla zrealizowania założeń jest zastosowanie w praktyce – prócz wypracowanych już form łączności z Polonią – nowych metod działania”⁷⁴. Tematyką najczęściej podejmowaną w filmach były: atrakcje turystyczne, czy też rocznice. Taki charakter miał film poświęcony 25-leciu PRL, który „obrazował dorobek Polski Ludowej oraz pokazywał ludzi, którzy przez 25 lat przyczyniali się do jej odbudowy i rozwoju, jak również udział Polonii w akcjach społecznych podejmowanych w kraju”⁷⁵. Natomiast audycje radiowe popularyzowały: zdobycze gospodarcze, osiągnięcia gospodarcze oraz walory turystyczno-krajoznawcze Polski. Na potwierdzenie można więc przywołać chociażby następujące audycje: „Polska krajem wielkiego przemysłu”, „Pozycja Polski na arenie międzynarodowej”, „Polska na morzu”, „Polska szkoła architektów”, „Polska pieśń żołnierska”, „Polscy twórcy ludowi”, „Kultura i oświata w Polsce”, „Rozwój artystycznego ruchu amatorskiego” oraz „Polska książka na półkach zagranicznych księgarni”. Podobny charakter miała tematyka wystaw fotograficznych. Na potwierdzenie wystarczy przywołać, kilka zestawów tematycznych: „Wybitni Polacy w świecie”, „Polska wieś współczesna”, „Postępowe tradycje walk narodowo-wyzwoleńczych narodu polskiego”, „Teatry

⁷² AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan działalności Towarzystwa Łączności z Polonią Zagraniczną na rok 1966, s. 6.

⁷³ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Podstawowe zadania Towarzystwa „Polonia” w roku 1967, s. 8.

⁷⁴ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Założenia do działalności Towarzystwa Łączności z Polonią zagraniczną na rok 1966, s. 3.

⁷⁵ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan pracy Towarzystwa „Polonia” na rok 1969, s. 18.

polskie”, czy „Wyższe uczelnie w Polsce”⁷⁶. W sferze planów pozostała natomiast organizacja wspólnie z Telewizją Polską teleturnieju, który zamierzano poświęcić współpracy Polonii z Polską oraz jej udziałowi w odbudowie kraju. W teleturnieju miał wystąpić jeden z zespołów nagrodzonych na Festiwalu Polonijnych Zespołów Artystycznych w Rzeszowie⁷⁷. Pierwszy festiwal został zorganizowany w 1969 r., mając na celu uświetnienie obchodów 25-lecia PRL. W festiwalu wzięło udział dwanaście zespołów z: Belgii, Czechosłowacji, Danii, Francji, Holandii, Kanady, Niemieckiej Republiki Federalnej, Stanów Zjednoczonych, Węgier i Związku Radzieckiego. Zgodnie z założeniami festiwal „miał na celu pokazanie dorobku młodzieżowych środowisk polonijnych na polu kultywowania folkloru i regionalnych tradycji polskich. Przy tej okazji członkowie tych zespołów będą mogli zapoznać się z krajowymi zespołami ludowymi i wykorzystać ich doświadczenia w dalszej pracy”⁷⁸.

* * *

W ten sposób kreowano obraz ówczesnej Polski. Takie zabiegi niewątpliwie przynosiły efekt, szczególnie w spolaryzowanych środowiskach polonijnych. Na uwagę zasługuje różnorodność środków oddziaływania, które znajdowały swych odbiorców. Nie koncentrowano się też na wyselekcjonowanych grupach wiekowych, czy też środowiskowych. Taką samą uwagę poświęcano młodzieży, jak też osobom dojrzałym mającym sprecyzowane poglądy polityczne. Wychodzono z założenia, że przekaz winien być jak najszerszy. Można też zaobserwować systematycznie postępującą profesjonalizację działań. Wymagało to przeznaczania coraz większych środków finansowych na realizację często zakrojonych na bardzo szeroką skalę przedsięwzięć. Spadkobiercą Towarzystwa „Polonia” jest Stowarzyszenie Wspólnota Polska, które zostało powołane z inicjatywy marszałka senatu Andrzeja Stelmachowskiego w 1990 r.

Administrative Structures Responsible for Policy Implementation regarding Polish Diaspora at the time of Polish People's Republic

Summary. The fundamental role in creating policy towards the Polish Diaspora was performed by the Foreign Department of the Central Committee of Polish United Workers' Party. The Consular Department of the Ministry of the Foreign Affairs initiated the executive function by which it had

⁷⁶ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Wytyczne do planu pracy Towarzystwa „Polonia” na rok 1968, s. 5. Wystawy fotograficzne kierowano przede wszystkim do tych organizacji polonijnych, które dysponowały własnymi siedzibami i tym samym posiadały możliwość stałej ich ekspozycji.

⁷⁷ AAN, Towarzystwo Łączności z Polonią zagraniczną „Polonia”, sygn. 4/2, Plan pracy Towarzystwa „Polonia” na rok 1969, s. 22.

⁷⁸ *Ibidem*, s. 6.

direct control over the Association Linking the Polish Diaspora “Polonia”. It came into existence on 17th May 1955 and its essential aim was to grant approval of the policy towards The Polish Diaspora. From the very beginning it was supervised by the Public Safety Department. Professor Stanisław Kulczyński, who was the Seym speaker, became the first President of the Association. “Polonia” Association reached large numbers of the Polish Diaspora thanks to its cultural and educational activities. During the process the editorial activity became the most important. The Polish Diaspora Education was also trying to reach the largest possible group of teenagers. Step by step the modern visual forms were introduced. Hence, film productions, radio broadcasts and exhibitions were presented. This way the picture of Poland of that time was created.

Keywords: Foreign Department of the Central Committee of the Polish United Workers’ Party, Consular Department of the Ministry of the Foreign Affairs, the Association Linking the Polish Diaspora “Polonia”, Public Safety Department, editorial activity, Polish Diaspora Education, Federation of Polish Folklore Groups abroad

Bernadetta Nitschke-Szram – dr hab., prof. UZ, kierownik Katedry Historii Doktryn Polityczno-Prawnych i Historii Prawa Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Zielonogórskiego. B.Nitschke@wpa.uz.zgora.pl